

Бажан Оксана Миколаївна

Бажан Оксана Николаевна

Bazhan Oksana Mykolaivna

Репрезентація впливу тривіальних суспільних поглядів на особистість у творчості Тараса Шевченка та Ганни Барвінок

Репрезентация влияния тривиальных общественных взглядов на личность в творчестве Тараса Шевченко и Анны Барвинок

Representation influence of established public opinion on personality in the work of Taras Shevchenko and Hanna Barvinok

Ключові слова: характеротворення, внутрішній світ, характер.

Ключевые слова: характерообразования, внутренний мир, характер.

Key-words: character description, inner world, behaviour.

У статті досліджується жіноча та чоловіча психологія, яка розкривається за допомогою засобів характеротворення; осмислюється бачення Тарасом Шевченком та Ганною Барвінок місця та ролі людини в суспільстві. Статева поведінка стає зрозумілою для реципієнта, поступово пізнається внутрішній світ людини.

The article deals with the feminine psychology revealed by literary means of character description Taras Shevchenko's and Ganna Barvinko's conception of woman's place and role in the society is analysed. The author clarifies woman's behaviour and examines the feminine inner world.

В статье исследуется женская и мужская психология, которая раскрывается при помощи способа характерообразования, осмысливается видение Тарасом Шевченком та Ганной Барвинок места и роли человека в

обществе. Становитися понятным поведение женщины / мужчины, постепенно глубоко исследуется их внутренний мир.

Джерела та дата публікації: Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Випуск 17. – К.: Київський ВПЦ університет. – 2012. – С. 144 - 152 (факультет економіки та менеджменту, кафедра українознавства).

На сьогодні існує чимало феміністичних та гендерних праць. Пригадаймо славнозвісні наукові роботи Тамари Гундорової, Соломії Павличко, Ніли Зборовської, Оксани Забужко тощо. Автори акцентують увагу на сприйманні і несприйманні людиною усталених культурних норм. На думку літературознавців, наслідування рольових моделей (ідентифікація) веде до руйнації сім'ї, родини. Соломія Павличко у своїй книзі «Фемінізм» наводить приклади того, як сприйняті культурні норми не покращують життя людини, а навпаки – особистість деградує, знищує себе як індивідуальність, руйнує життя оточуючим. Високошановна дослідниця наголошує: «...українська література, відкинувши набутки модернізму, не маючи контактів з західноєвропейським досвідом, продовжувала зображати переважно безтілесних та безстатевих персонажів» [12]. Справді, Катрусі, Марусі, Олесі та інші героїні, які прославлялися за вроду, працьовитість, старанність, чесність, вірність (акцент красномовно робився на їхній цнотливості), були глибоко нещасними особами. Їхні долі мали типові кінцівки: заподіяла собі смерть, бо мати насильно видала заміж за нелюба, стала жінкою-рабинею. Лише винятково окремі з них отримали, за визначенням Ольги Кобилянської, звання «Царівна». Літературознавець Тамара Гундорова в праці «Стать і культура у гендерній утопії Ольги Кобилянської» зазначає, що лише ті жінки були щасливі, котрі у своєму житті зуміли зустріти справжніх джентльменів – добрих, щирих, духовно багатих чоловіків [8].

Загалом кожне суспільство має власні моральні стандарти, які закладаються в підсвідомість людини з раннього дитинства. Однак чи дотримання їх робить людину щасливою? Саме це питання намагалися осмислити у своїй творчості такі всесвітньовідомі письменники як Тарас Григорович Шевченко – основоположник української літератури, твори якого насичені життєвою мудрістю, Ганна Барвінок – одна з найперших жінок-письменниць на теренах України.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що вперше відбувається «перепрочитання» творчості Кобзаря та Ганни Барвінок із позицій гендерних студій і як наслідок проходить осмислення цінності суспільних норм. **Мета роботи:** простежити, як суспільні норми впливають на долю героїв Тараса Шевченка та Ганни Барвінок. Для досягнення мети необхідно розв'язати **такі завдання:** проаналізувати окремі авторські матеріали; заглибитися в наративізацію внутрішнього світу за допомогою моделей характеротворення; дослідити розвиток жіночого/чоловічого характеру.

У поемі «Катерина» Тараса Шевченка розкривається характер щирої, доброї та романтичної дівчини. Катруся покохала парубка-ловеласа, який морочив їй голову, не думаючи одружуватися. Зрозуміло, що юнка вихована в рамках традиційної моралі. Свідомість дівчини в критичній ситуації, спричиненій нещасливим коханням, розщеплюється; виникає потреба мати абсолютну свободу, тому й переступає вона через етичні норми християнської моралі, стаючи як не дружиною, то коханкою. Забороненими любовними стосунками дівчина демонструє внутрішню незалежність, чого досягає силою розуму й волі. Зрозумівши, що її коханий підлий і підступний, вагітна Катря впадає у відчай, страждає. Шлях закоханої жінки випробовує цю непідвладну тогочасним етичними нормам трагічну особистість. Доля у творі представляється як фатум, щось неминуче:

Вміла мати брови дати,

карі оченята,

Та не вміла на сім світі

щастя-долі дати» [15, 55].

Автор розуміє: усталені цінності повністю зруйнують Катрусине щастя. І навіть не річ в тому, що москалик виявився людиною егоїстичною, шокує інше – ні мати, ні батько, ні односельці навіть не спробували зрозуміти вчинку дівчини, не зуміли покористуватися загальновідомим християнським прощенням – агапе.

Кобзар застерігає, що суспільні норми руйнують не лише юне життя:

Москаль любить жартуючи,

Жартуючи кине;

Піде в свою Московщину,

А дівчина гине...

Якби сама, ще б нічого,

А то й стара мати,

Що привела на світ Божий,

Мусить погибати [15, 55].

Справді, над матерями дівчат-покриток насміхалися односельці. В окремих районах українці змащували ворота дьогтем тієї сім'ї, де проживала вищезгадана молода особа; їх матерів знеславлювали: носили селом у кориті, закидали сміттям.

Художній простір демонструє страждання Катерини. Молода мати не мала ні де заночувати, ні що попоїсти... Ночувала під тином і просила милостиню. Не зглянувся над нею зрадливий москалик, а вбита горем жінка з власної волі заподіяла собі смерть.

У поемі «Наймичка» розкривається характер жінки, яка все своє життя присвятила сину. У творі чітко окреслений той реальний факт, що суспільна

мораль зруйнувала людське щастя. Ганна через усталені норми змушена була приховувати від свого сина істину про його походження. На перший погляд ніби все й добре: дитина доглянута, матеріально забезпечена, не обділена любов'ю. А з іншого боку, мати страждає від створеної власноруч долі, адже їй так бажалося б, щоб син назвав її матір'ю; аналогічно і почуття Марка, не зрозумілі для нього самого, дуалізуються: підсвідомо він відчуває синівські почуття до наймички, а згодом і невістка вбачає в ній матір, але не може пояснити сама собі чому.

Ми не знайдемо у Ганни жодної негативної риси, вона виступає перед нами як уособлення людських чеснот.

Змальовуючи характер Марка, Тарас Шевченко показує, що набір позитивних рис характеру, які сформувалися у нього в дитинстві, збереглися в героя протягом усього життя. У творі чітко зображено, що не лише життя Ганни було спотворене суспільною мораллю. Навіть Марко, який не був обділений долею, відчував якусь внутрішню тривогу, яка смоктала його душу, а інколи й заважала повноцінно насолоджуватися життям.

Жорстоку забобонність окремих постулатів народного світогляду зафіксовано в художньому полотні оповідання Ганни Барвінок «Русалка». На думку літературознавця Б. Грінченка, у творі «змальовано долю і нещасливе та великодушне кохання поетичної дівчини. Тут почування вихоплюється з такою великою силою, що не може довести до катастрофи. Чарівний образ нещасливої Оленки Дідусівни і вся її доля, занапащена тільки через те, що люди, знайшовши її малою в житах, уважали за русалку, доводить до сумних і тяжких думок. Сей народ такий поетичний і розумний, – в якій він темряві часом блукає! І де той проводир народній, та інтелігенція, що виведе його з сієї темряви не рабом здирання з нього вкраїнської шкіри – так не виведеш» [6; 165].

Центральна героїня крізь призму пам'яті опредмечує свою нереалізовану долю, сповнену пошуку «нетлінної істини» людського щастя, утверджуючи людську природу, яка, за Сковородою, «всьому початкова причина і саморушна пружина» [14, 25]. Осмислюючи проблематику земного буття, Оленка опоектизовує його глибинний вітальний зміст: «Як би ж то знав, де знайдеш, де загубиш. Як би ж то знав чоловік, як набігти тропи своєї!» [5; 179]. Посутню інформацію про те, що дівчина, безперечно, здатна до аналітичного мислення, надають нам окремі поодинокі елементи портрета-емоції, логічно виважені авторською інтенцією: «Може й Русалку, думаю собі, весна порушить і піде вона, щоб навітшатися з гаїв, левад та луків, з русалчиних захистів. А сі захисти саме були між її селом та моїм хутором. Вона любила тії русалчині ігрища, любила квітчати свою голову вінком з конвалії. І до лиця був той її вінок тонким рисам, трохи блідому замисленому обличчю і повним палкого таємного почування очам» [5; 178]. Як бачимо, молода особа захоплюється красою навколишньої природи, красою речей, красою взагалі в будь-яких її проявах, підтверджуючи свій естетичний, духовно багатий внутрішній світ. Енергійна та загадкова, юнка оповідає про минулі події, розвиваючи їх послідовно. Ретроспективні візії виводять у художню тканину тексту дитячий період життя героїні – простір дитинства, дають змогу оцінити її етичні грані. З волі випадку, – дівчинку батьки загубили в житті, – вона є дитиною світу, яку життя нещадно випробовувало. Монологи, які вкладає Ганна Барвінок в уста Оленки, є різновидом внутрішнього мовлення, що найповніше передає таємничі психічні процеси. Характеротворчу роль надає письменниця монологам – спогадам із елементами роздумів. Саме в них зображено психологічний акт – самоосмислення природного походження, яке продукує думки героїні, показуючи її як вдумливу, поетичну натуру, здатну осмислити власну духовну безпритульність, приреченість на вічне життєве блукання.

Позбавлена у дитячому віці батьківської любові й опіки, героїня з боєм у душі пригадує сирітське дитинство та розмірковує над його подіями.

Наділені необмеженою владою над безпомічним дитям, ситуації минулого навічно зафіксувалися в її пам'яті, тому внутрішній світ дівчини наповнений враженнями, які спровокувала об'єктивна дійсність. Жорстока доля змилосердилася над сиріткою – її удочерив убогий дідусь-мандрівник. Героїня безжально критикує власні аморальні дитячі вчинки, за які й дотепер зневажає себе, хоча давно усвідомила їх ганебність: «Тільки в мене був один звичай препоганий: любила ласуватись. Найбільше того й бажалось, чого не можна» [5; 167]. Простір дитинства, що переноситься в конкретне місце – у злиденну оселю дідуся-мандрівника, – уособлює затишшя, спокій, душевну гармонію й чистоту почувань. Це світ дитячої екзистенції, щирого й безпосереднього сприйняття світу.

Через спогади про дитинство розгортається екзистенційна пастка героїні, спричинена несподіваною смертю дідуся. У монологі-спогаді, наділеному елементами роздумів та емоціями, дівчина об'єктивно оцінює новоутворену життєву ситуацію самотності, у якій опинилася, емоційно передає дитячі нереальні бажання, рефлексує, відчуває безвихідь: «Була як мізинчик, і зосталась одна, як тичечка, як човник у морі: туди хить, сюди хить, і не знаєш, де опинишся. Боже! Як мені дивитися? Що у кого питати? Боже, світе! Тож усе за мене дідусь мислив. Мені було легко жити, що значить Бог? Пішла б до його, попросила б, упала б, щоб Він оддав мені дідуся. Кажуть, що Богові душу оддав. На що ж дідусь оддав душу Богові? Чому мені не оддав своєї душі?» [5; 171]. Австрійська дослідниця вчення видатного психолога Р. Штейнера Кароліна фон Хайдебрант наводить його міркування про дитячу фантазію, яка «здатна творити в такій формі, якої дорослий, якщо він не художник, уже не може досягти» [3; 191].

Випадкова зустріч дівчини з молодим, вродливим парубком Василем призвела до життєвої трагедії. Перепоною до досягнення щастя молодими, які щиро покохали один одного стоїть, за кулісами подій, воля матері юнака, яка марила про невістку багату, із шанованого суспільством роду.

Дізнавшись, що Василь, виконуючи материн наказ, одружився з іншою дівчиною, Оленка не може пробачити йому цього слабкодухого вчинку, і що найстрашніше – відчуває бажання помститися зраднику: «І став він мені супротивний, як ворог лютий. Я аж крикнула на його: – одчепись! Не горнись до мене! Не завдавай моєму серцю жалю! Коли вмираєш за мною, то чом не взяв? На що взяв іншу? Ти не дочка в свого батька, а син, як би ти схотів, тебе б мати не поневолила. Ти занапастив мій вік; не топчи стежки за моїм слідом! Геть!» [1, 190]. Вона зненавиділа його і була готова його вбити. Запальна, гарячкувата дівчина має впертий, сильний жіночий характер, повністю протилежний слабкому характеру юнака.

Героїня керується гідністю як обов'язковою рисою характеру особистості, що відчуває власну вартість та проявляє протест принизливим обставинам, зберігаючи індивідуальну самоповагу. Оленка не може змиритися із слабкодухістю коханого, прагне словесно знищити її, породити в його душі вольові бажання до «прямостояння» (мало не в буквальному значенні). Бунт вольової жінки, вплившись у тканину художнього тексту, протистоїть принципам християнської покори. Аксіологічно насиченими виступають внутрішні роздуми дівчини, викликані почуттям кохання: «Я горда й зазнана? Справді? А може? Хто мені дав таке почуття? Один його погляд: я почула себе людиною» [5; 192].

Перевага питальної інтонації над стверджувальною – одна зі специфічних ознак жіночої прози (Люс Ірігарей) [3; 19]. Концептуально важливо, що «запитуюча» особистість жінки вкряпила у текстуальний масив есеїстичні елементи, позаяк героїня, «відстоюючи вільну думку» (М.Н. Ейнштейн) [3; 23], є носієм власної автономної волі. Екзистенційна криза самотності, зароджена в психіці Оленки ще в дитячий період людською брутальністю, під руйнівним натиском афекту гніву, породженого зрадою коханого, посилюється та сприяє деморалізації (втрати здатності до дії). Душа русалки роздвоюється, психопатологічні процеси моделюються через

вигааний образ, який підсвідомо нашіптує дівчині поступитися зовнішнім негативним обставинам, тобто здатися фатуму. Ця боротьба опановує свідомість героїні, пригнічує волю. Оленка зважується на безглуздий вчинок – виходить заміж за нелюба. Проте людська натура, закохана в поезію, красу, переконана в можливості жити за законами чистоти і гармонії, не здатна довгий час приховувати почуття кохання. Божевілля-кохання перемогло нещасну. Русалка, як і її коханий Василь, виходом зі створених обставин, нав'язаних патріархальним, тривіальним мисленням, вбачали смерть, яка не тільки позбавить їх духовних мук, а й буде протестом проти деспотизму. Мисляча жінка, репрезентована в інтерпретованому оповіданні, закономірно філософізує зміст буття. Письменниця, змальовуючи жінку як особистість волелюбну, звертається до осмислення багатьох філософських питань: смисл життя, причини самогубства, людська і (окремо – жіноча) автономність, колізії людини з часом, не автентичне буття тощо. Як бачимо, Русалка – поетична особа. Світогляд дівчини аналогічний моральним нормам сучасної естетики: вона тонко відчуває потребу в прекрасному, керується естетичним смаком та підсвідомо змодельовує власний ідеал чоловіка. Де-факто, вчинки жінки, серед яких найціннішим є власна самокритика, розкривають образ людини відвертої, щирої, правдолюбивої, яка намагається реконструювати суспільний світогляд. Народну відсталість письменниця пояснює відсутністю у багатьох тогочасних людей справжньої християнської віри, яка у її свідомості асоціювалася зі світлим промінчиком розуму на темному тлі язичницьких переконань. Не диво, що Русалчині подруги, зберігаючи ще від часів дохристиянських таку віру, вважали чимось нелюдським і її проречисте слово, і її надзвичайну на селі красу, і її неспокій, і любов до самотності.

Власну словесну характеристику головній героїні письменниця подає в творі епізодично. Сублімуючи презенсний та ретроспективний подієвий час, письменниця намагається простежити характеротворчу психоприроду хроносу, його вплив як на стан художньої особистості, так і на її внутрішній мікросвіт. Життєвий шлях Русалки моделюється за такою схемою: дитинство

– період сприйняття соціальних законів життя, юність – період розквіту завуальованих зовні поетичних талантів, індивідуалізація, зрілість – зосередження на проблемах людського буття. Вивчаючи як дослідник-фізіолог інтелектуальні, духовні та моральні підвалини життєдіяльності людини, вона дає суб’єктивну оцінку подіям, критично засуджує стереотипи, вихоплені із мисленнєвих надр народного світогляду, а зблиски розуму схвалює.

Вкраплені в художнє полотно філософські роздуми наратора про щастя людське, ідентичні за змістом до роздумів Русалки, водночас суголосні переконанням народного мислителя Григорія Сковороди про те, що життя є безкінечний пошук істини: «А що є щастє? Яке воно? Всі його шукають, а мало хто знаходить. Як спитаєш, як же щастя знайти, земляки наші відповідають таємничо: “Треба тропи набігти”» [5; 180]. Ганну Барвінок захоплює насамперед психологія жінки, сформована нелегкою жіночою долею, яку вона прагне художньо відтворити в усій її істинності. Письменниця простежує реальний факт дискримінації жіночих прав у тогочасному патріархальному суспільстві: «Хоч моя Русалка й казала, що тієї тропи їй ще доведеться набігти, а саме як піде заміж, бо з того часу починається нещасливе життя нашої сільської жінки» [5; 180].

Тарас Шевченко вважав Ганну Барвінок своєю творчою послідовницею. Саме тому, як ми уже й переконалися, так багато в письменників спільної ідентичної проблематики, образів... Митці обопільно проілюстрували, що суспільні норми спотворюють життя людини, підштовхують особистість до необдуманих вчинків. Загалом, на нашу думку, цю проблему слід ще неодноразово досліджувати літературознавцям.

Список використаної літератури

1. Агеєва В. П. Поетеса Зламу Століть. Творчість Лесі Українки в Постмодерній Інтерпретації / Віра Павлівна Агеєва. – К.: Либідь, 1999. – 264 с.
2. Агеєва В. П. Стиллові моделі імпресіонізму в українській прозі першої половини ХХ ст.: дис. ...доктора філол. наук: 10.01.01 / Агеєва Віра Павлівна. – К., 1995. – 382 с.
3. Антология гендерной теории: [сост., коммент.: Е. И. Гапова, А. Р. Усманова; И. Караичева (пер.)]. – Минск : Пропилеи. – 2000. – 383 с. (Работы / Европейский гуманитарный ун-т, Центр гендерных исследований)
4. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 2001. – С. 55 – 72., 92.
5. Ганна Барвінок. Вибрані твори / Ганна Барвінок; [ред. та вступна стаття Валер'яна Чубинського]. – Київ: Час, Київ-друк. – 1927. – 200 с.– (Першотвір).
6. Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження / Ганна Барвінок [упорядкув.: В. Яцюк; наук. ред. Шендеровський В. та ін.]. – К. : Рада, 2001. – 556 с.
7. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Тамара Гундорова – Львів: «Літопис», 1997. – 297 с. (Серія «Критичні студії» Випуск 2).
8. Гундорова Т. «Femina meiancolica: стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. / Тамара Гундорова [ред. Л. Косюк] – К.: Критика, 2002.– 272с. (Серія «Критичні студії»).
9. Демська-Будзуляк Л. Гендерна інтерпретація жіночих та чоловічих образів в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття / Л. Демська-Будзуляк // Слово і час. – К., 2005.– №4. – С. 10 – 16.
- 10.Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / Соломія Павличко. – К. : Либідь. – 1997. – 360 с.
- 11.Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко [упоряд В. Агеєва, Б. Кравченко]. – К. : Основи. – 2002. – 679 с.

- 12.Павличко С. Фемінізм / Соломія Павличко [упоряд., передм. В. Агєєвої]. – К. : Основи, 2002. – 322 с.
- 13.Пастушенко О. В. Художня парадигма жіночих характерів у прозі Уласа Самчука в контексті української літератури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. філол. наук : 10. 01.01 / О. В. Пастушенко – К., 2002. – 18 с.
- 14.Прибуцько П. С. Етика : Посіб. для підготовки до іспитів / П. С. Прибуцько, Л. М. Дубчак. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 180 с. – (Бібліотечка студента).
- 15.Тарас Шевченко. Кобзар. – К., 1966.